

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНОЇ СИЛИ КАЗЕННОГО ПІДПРИЄМСТВА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ

В аналізі сутності казенного підприємства пенітенціарної системи держави первинно треба вести мову про те, що у всіх економічних системах, а пенітенціарна система через свою уособленість і є окремою економічною системою держави, бо має всі необхідні важелі для налагодження виробничої діяльності – продуктивні сили і систему організаційних і розподільчих відносин, – у якій технологія і настанови держави є основою визначення витрат і економічної ефективності використання праці, що одночасно є й перехідною складовою розгляду явищ за методами економічної теорії у внутрішньому її середовищі. Але питанням розвитку продуктивних сил у пенітенціарній системі держави науковцями не приділяється достатньої уваги внаслідок закритості системи.

Питаннями дослідження розвитку продуктивних сил у пенітенціарній системі держави займалися Л.А. Жук, І.Л. Жук, О.О. Папаїка, В.М. Пристюк, В.М. Прусс та інші науковці [1-5]. Актуальним дане питання для пенітенціарної системи держави робить обмеженість налагодження системи моніторингу за процесами, які відбуваються в закритій системі.

Метою статті є визначення головних пріоритетів розвитку продуктивної сили казенного підприємства пенітенціарної системи держави.

Пенітенціарна система держави має ряд казенних підприємств, що оснащені технологічними приладами, пристроями і устаткуванням для виробництва суспільно корисного продукту. На таких підприємствах залежно від вимог державного стандарту здійснюються технологічні процеси, що дозволяють вести мову про оцінку виробничо-господарської діяльності суспільно корисної речовини за класичним відтворювальним процесом накопичення і споживання блага (див. таблицю). З іншого

боку, пенітенціарна система держави має людський ресурс, якому для перетворення на самодостатнього суб'єкта діяльності потрібно мати в своєму розпорядженні властивість робочої сили, що містить в собі його потенційну трудову цінність. Така трудова цінність залишається потенційною до моменту вступу її носія в одну із сфер – сферу матеріального виробництва або сферу послуг, де він у формі продуктивної сили затребуваний суспільством і задіяний у конкретному технологічному процесі виробництва, упереднюючись у продукті або послугі, які споживаються суспільством, виробництвом, самою людиною і, власне, виступають головною умовою визнання цінності робочої сили.

Цінність робочої сили визначається за здатністю індивіда виконувати роботу різної складності. Проте властивість робочої сили в різних джерелах частіше ототожнюється із загальною здатністю людини до праці, що вимагає уважнішого вивчення її сутності щодо процесів виробництва, обміну, споживання і розподілу суспільно корисного продукту. Вступаючи у відтворювальний цикл як чинник, що функціонує завдяки розвиненій фізіологічній особливості людини, ця здатність відображає властивості робочої сили і за допомогою її реалізується завдяки ринку праці пенітенціарної системи держави. Першорядний інтерес представляє та сутність і та субстанція людини, які складають основу продуктивної сили пенітенціарної системи держави, а в подальшому і суспільства. Продуктивною силою суспільства людина стає унаслідок ряду відомих факторів обставин, серед яких власний контур мають такі:

готовність до багаторазового повторення трудових операцій і функцій;
збереження стабільності сили, стійкості і витримки;
наявність штучної системи перетворення біологічної енергії людини на

продукт.

Таблиця. Показники виробничо-господарської діяльності підприємств установ виконання покарань пенітенціарної системи держави

Показники	2005	2006	2007	2008	2009
Обсяг виробництва продукції (робіт, послуг) у діючих цінах, млн. грн.	331,8	371,6	428,8	520,2	381,9
Обсяг реалізації продукції, млн. грн.	331,8	375,8	430,4	512,2	370,6
Кількість засуджених, працевлаштованих на оплачуваних роботах, тис. осіб	44,7	37,1	33,3	39,2	38,2
Працевлаштовано засуджених, %	39,1	35,3	34,7	47,1	40,0
Середньомісячний заробіток засуджених, грн.	134,44	166,73	214,34	271,74	283,61

Керуючись наведеним, у подальших дослідженнях використовується термін „технологія” як змістовна складова двох понять, а саме: налагодження виробничого і технологічних процесів видобутку речовини і організації процесу надання послуги споживачу. Коли мова йдеться про промисловість чи виробництво послуги, а саме це і є предметом розгляду, то технологія здобуває зміст, через який відображається дія людини, що оснащена знаряддям і технікою, тобто продуктивна сила пенітенціарної системи держави. Розглянемо термін „технологія” разом із виробничою сферою, галуззю промисловості, виробничим і технологічним процесом за змістом, що аналогічний наведеному, бо виробництво, як би ми не описували пенітенціарну систему держави, присутнє у ній.

Технологією фахівці часто називають науку, що вивчає засоби і процеси одержання і переробки продуктів природи в предмети споживання і засоби виробництва. Це широке поняття, і оскільки задача його вивчення виходить за рамки даного дослідження, то поняття “технологія” надалі треба визначати з позиції економічної діяльності людини, що, як відомо, спрямовується на виявлення корисності, на зміну і пристосування предметів і речовини зовнішнього природного середовища для задоволення індивідуальних і суспільних потреб. Таке можливе і для середовища пенітенціарної системи, якщо згадаємо про складові механізми взаємодії людини у середовищі суспільного виробництва, де праця, носієм якої є людина, підсилюється засобами праці з метою перетворюючого впливу на предмет праці, який людині здійснити неможливо. Якщо відомі засоби і предмет праці, то саме поняття “технологія”

набуває визначеного змісту, бо за діями людини криється предмет праці, що завжди є об'єктом природи, який у суспільстві перетворюється на продукт споживання чи товар. Тобто щоб виокремити речовину, яка може стати продуктом чи товаром споживання, треба застосувати промислову технологію, яка активізує процес послідовної зміни властивостей, стану, розміру чи форми предмета праці. Саме «процес послідовної зміни» у подальшому розкриває зміст операцій і робіт, що можуть перетворити людський ресурс пенітенціарної системи на реальний трудовий ресурс окремо визначеного виробничого простору. І можливість включення, і саме активна участь залежать від змісту промислової технології.

Залежно від виробу промислова технологія набуває механічної, хімічної чи іншої технологічної основи. Механічна технологія рухає такі процеси переробки енергії, матеріалів і сировини у вироби, за якими змінюються механічні і фізичні властивості предмета праці, але внутрішня структура і склад речовини залишаються без зміни. Наприклад, із бетону виготовляються будівельні складові, із деревини – меблі, з металу – деталі машин і механізмів. Кожне з названих виробництв здійснюється у середовищі пенітенціарної системи. Якщо продовжити приклади, то хімічна технологія рухає процеси переробки, в результаті здійснення яких відбуваються глибинні зміни складу, внутрішньої структури і загальні властивості речовини. Таке відбувається, коли ведеться переробка природних корисних копалин, таких якими є вугілля, газ, нафта, руда і т. ін., на основі яких одержується добриво, паливо, пластична маса, штучне волокно й інші продукти, які мають будову, властивості і

склад, що принципово є відмінними від вхідних речовин. В останньому прикладі, окрім фізичних навиків, треба вести мову вже й про знання виконавця, що ускладнює можливості входження людини з пенітенціарної системи у виробниче середовище. Але виробництво безліч, а тому за цим криється і розмаїтість видів технології, за якою види праці за спеціалізацією відповідного виробництва концентруються в окремі галузі промисловості, що полегшує виконання у подальшому їх класифікації за критерієм споріднених виробів, а також дозволяє оцінити потенційні можливості використання працездатності в'язнів на окремих робочих місцях. Виконаємо відповідний аналіз за задачами дослідження, врахувавши цілісність галузі промисловості.

Галузь промисловості сприймається у дослідженні як сукупність підприємств, яка характеризується єдністю економічного призначення виробленого продукту, однорідністю перероблюваної сировини, спільністю виробничого і технологічних процесів, технічної бази і фахових кадрів. Прикладом галузі є вугільна, машинобудівна, металургійна, текстильна промисловості, де як провідні виробничі робітники працюють вугледобувачі, гірники, прохідники, металісти, металурги, тобто конкретна галузь промисловості спеціалізується на виробленні однорідного продукту з однорідної сировини і за однорідним технологічним процесом, що притаманний тільки їй одній і приводиться у дію працею відповідної кваліфікації.

Якщо є потреба, то виконується об'єднання декількох спеціалізованих галузей промисловості в комплексну галузь (наприклад, чорна металургія, машинобудування, електро- і тепло-енергетика і т. ін.), що дозволяє суспільству задовольняти синтетичні потреби і досягати суспільно необхідної ефективності виробництва. Проте загальний поділ надає в розпорядження дослідження масу основної праці, що споживає висококваліфіковану працю, а таке звужує чи робить недосяжним застосування праці ув'язнених, кваліфікація яких не така вже й висока. Тобто треба знайти інший класифікаційний підхід. Такий підхід надає більш розширену інформацію, коли галузі промисловості за характером впливу на предмет праці розподіляються на

групи видобувних й обробних. Перші зайняті видобутком природної сировини (вугілля, природного газу, солі, руди металів, торфу тощо), другі – переробкою продукції видобувних галузей промисловості і сільського господарства (руди чорних і кольорових металів і т. ін.). Залежно від економічного призначення виробленого продукту в роботі може бути розглянутий і такий підхід, коли розрізняються галузі, що виробляють засоби виробництва, тобто група А, і галузі, що виробляють предмети споживання, тобто група Б. Не вдаючись на даній стадії дослідження в технологічні подробиці наведеної класифікації галузей промисловості, можна логічно дійти висновку, що при складній за своїм продуктом галузі промисловості виникають інші вимоги до кваліфікації працівників і до їх вольових якостей, а таке є не на користь людського ресурсу пенітенціарної системи.

Перед тим як перейти до висвітлення сутності технологічного процесу, а точніше кажучи, про сутність прикінцевих операцій і робіт, які може виконати ув'язнений, а за цим і його значущості за економічною оцінкою, для довідки скажемо про те, що у промисловості колишнього СРСР нараховувалося 227 галузей, які були об'єднані у 18 комплексних укрупнених галузей. В Україні натеper класифікатором враховано 18 галузей, які розрізняються за технологічними ознаками. Для користування таким методичним підходом до розподілу діяльності між галузями економісти вводять в обіг поняття «виробничого процесу» і «технологічного процесу», вивчають і порівнюють їх провідні ознаки.

Виробничий процес у їх розумінні – це більш широкий процес, ніж технологічний, і він рухає сукупність виробничих, організаційних і технологічних дій, у результаті злиття яких у часі похідні матеріали і напівфабрикати перетворюються на енергію, речовину чи продукцію, що підготовлені для споживання, за умови доцільності відповідно до свого нормативного призначення. Для більшої доступності сприйняття терміна у середовищі економістів скажемо про те, що виробничий процес потребує здійснення різноманітних дій, серед яких є власне організація самого технологічного процесу, постачання сировини, збут продукту, обмін

інформацією, облік витрат і здобутків, ремонт устаткування, навчання персоналу, забезпечення санітарно-гігієнічних і екологічних норм виробництва і заходів безпеки і т. ін. Такі дії різноманітні за змістом і розподілені у технологічному ланцюгу взаємодії за часом і технологічними операціями, що забезпечується сукупністю організаційних, економічних і технічних заходів, на основі реалізації яких вирішується конкретно окреслена виробнича задача. Якщо описувати його інакше, в загальному вигляді, то виробничий процес складається з налагодження організаційно-економічного управління виробництвом, енергетичного, матеріального і сировинного забезпечення технологічного процесу, здійснення охоронних, складських і транспортних операцій, організації робіт з ремонту, технічного огляду, ревізії і обслуговування машин, механізмів і стаціонарного устаткування.

У будь-якому виробничому процесі виділяються основні процеси, які виконуються висококваліфікованими і кваліфікованими виробничими працівниками і забезпечують перетворення енергії, сировини і матеріалів на споживчі речовини чи продукт, допоміжні процеси, що виконуються менш кваліфікованими допоміжними робітниками і тими

робітниками, що сприяють виконанню технологічного процесу. Є ще й група обслуговуючих працівників, що мають найнижчий кваліфікаційний рівень підготовки. Для прикладу скажемо, що основні процеси завершуються видобутком руди, вугілля й інших природних копалин, виплавою сталі і чавуну, виготовленням окремих деталей, машин і механізмів тощо, а допоміжні процеси забезпечують виготовлення оснастки і сировини, використовуваної в основному технологічному процесі. Окрім того, треба виконувати й інші операції, такі як видалення відходів, залишків і сміття після технологічної обробки сировини і матеріалів і т. ін. Увага фахівців у даному дослідженні на останньому положенні акцентується і загострюється з такої причини, що споживається праця різнорівневої кваліфікації, а саме: на основних процесах – більш кваліфікована, а на допоміжних – менш кваліфікована праця, на обслуговуючих – некваліфікована, а тому за потребою у менш кваліфікованій праці можуть бути окремі операції і роботи досяжними і для пенітенціарної системи у зв'язку з тим, що більшість робочої сили пенітенціарної системи не має кваліфікації (див. рисунок).

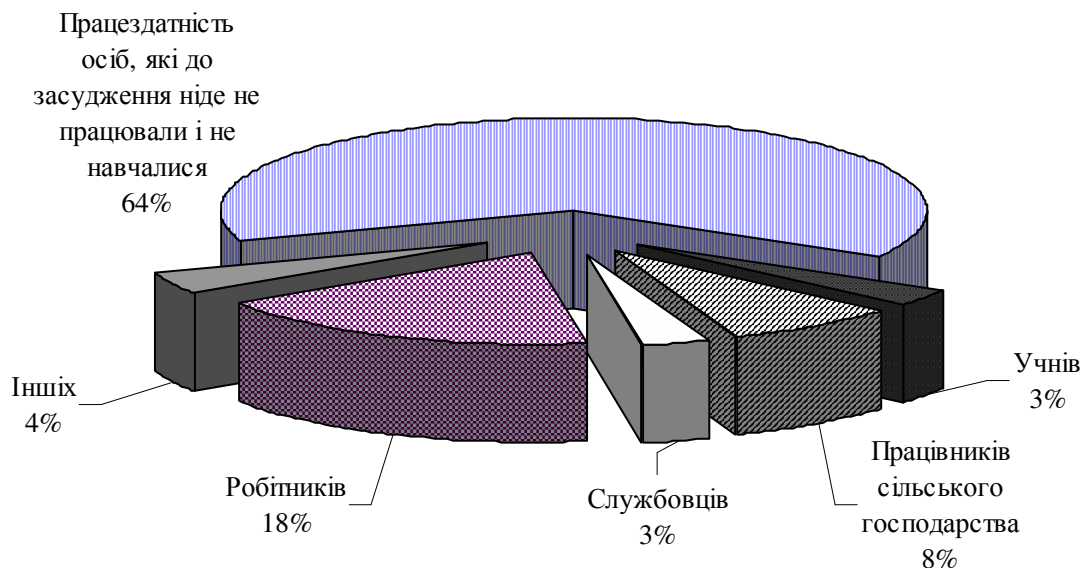

Рисунок. Розподіл зайнятих у виробничому процесі пенітенціарної системи

Технологічний процес розглядається економістами двоюко: як самостійний, а в окремих випадках – як частина виробничого процесу, але і в тому і в іншому разі він пов'язується безпосередньо з послідовним перетворенням предмета праці на продукт праці за умови виконання окремих операцій з предметом праці. Тобто продукт праці може бути вироблений за технологічною послідовністю обробки у встановленому порядку виокремлених операцій, робіт і функцій із залученням визначеного технологічного устаткування, тобто споживання визначеної кількості і якості сировини відповідного складу і якості, переробка якої виконується з використанням машин і механізмів у заданих технологічних параметрах (мається на увазі швидкість різання, температура, тиск, час і т. ін.). Як потенційний резерв залучення в'язнів пенітенціарної системи держави до виконання суспільно корисної праці дане дослідження вище і тут звертає увагу на споживну кваліфікацію робітника і розглядає різницю, яка притаманна середовищу технологічних процесів якраз за складністю виконуваних технологічних операцій. Така різниця обумовлена організаційними, технічними і технологічними особливостями, що дозволяють споживати чітко визначену частку кваліфікованої, малокваліфікованої і некваліфікованої праці за законом кооперації і розподілу праці, і така частка залежить від розмаїття продуктів виробництва, які споживаються, складнощів управління засобами виробництва і їх технологічної синхронізації за якістю автоматизації чи механізації, похідних матеріалів, сировини, складності прийомів, методів роботи і ряду інших чинників.

Технологічний процес, якщо оцінювати його знову ж з економічної позиції, є первинним осередком споживання коштів, що являють собою збалансований процес перетворення грошових і матеріально-енергетичних потоків природних ресурсів на споживну вартість. Такий підхід є, але він не може бути сприйнятий виконуваним дослідженням, бо за визначеною задачею в ньому розглядаються технічні мотиви включення людського ресурсу у технологічні процеси і окремі роботи, що є доцільними для

суспільства, а теоретичні основи економічних положень виключаються.

Тобто заявлений у дослідженні процес не такий вже і простий, бо має не тільки теоретичні основи, а й функціональні механізми здійснення. Розглянемо загальне і особисте пенітенціарної системи держави, що включається зі своїми людським, сировинним, технологічним і фінансовим ресурсами в економіку держави за формою казенного підприємства з урахуванням наведених загальних і характерних особливостей.

Показник економічної ефективності технологічного процесу засновується, як завжди, для усіх без виключення видів витрат і персоніфікується через первинний показник собівартості виробленого продукту чи переробленої продукції. У середовищі казенного підприємства всі витрати підприємства більш-менш безпосередньо пов'язані з виробництвом, тому процедура їх обчислення не відрізняється від схеми, що є загальноприйнятою у державі. У перелік статей витрат, із яких складається собівартість, до обліку включаються:

напівфабрикати, основні матеріали і сировина, що є складовими технологічного процесу виробництва;

енергія і паливо, що використовуються в технологічних цілях;

амортизація, що є засобом відрахування коштів на відшкодування зносу основних виробничих фондів, серед яких своє місце займають будівлі, споруди, машини, механізми, прилади й інше технологічне устаткування;

витрати на заробітну плату основних, допоміжних і ремонтних робітників і заробітну плату адміністративно-управлінського персоналу, який задіяний у виробництві;

комерційні витрати, у які умовно включаються і обов'язкові нарахування в державні фонди.

Витрати на охорону і утримання в'язнів здійснюються за кошти держави. Собівартість виробленого продукту залежить від багатьох факторів, що пов'язуються з якістю одержуваної сировини, застосованою системою оплати праці, засобом виробництва енергії, а також з технологічною складністю виробів. Мова про інтенсифікацію технологічного обладнання у роботі не ведеться, а головний резерв оптимізації

собівартості продукції пов'язується з мотивами ощадливого використання енергії, матеріалів, палива, сировини і робочого ресурсу машин і механізмів, що і так є вкрай дешевим.

Автором продуктивність машини і споживна вартість засобу виробництва ототожнюється, що представляється вельми ефективним методичним підходом до організації виробництва в середовищі

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Жива праця} \rightarrow 0; \\ \text{Знаряддя праці} \rightarrow \text{const}; \\ \text{Сировина, матеріали, енергія} - \text{мінімізація [оптимізація]}. \end{array} \right.$$

Разом з тим приведенне не можна зводити в значення абсолютної істини, оскільки вкладення капіталу у виховання і навчання людини не ототожнюється з вкладенням капіталу в речовинні чинники виробництва, від яких суспільство завжди чекає підвищення вартості над собівартістю.

І все ж таки на окремих казенних підприємствах ведеться кропітка робота із запобігання непродуктивних витрат живої і опредметненої праці. Відношення до виявлення резервів виробництва за рахунок інтенсифікації технологічного процесу полягає в тій основі, що в пенітенціарній системі України, хоч і не в таких масштабах, як це було у СРСР, але все ж таки застосовуються технології машинобудування, які збереглися виключно на одиничному виробництві, у той час як серійне і масове – відсутні. Тобто увага приділяється одному з трьох названих типів виробництва – одиничному. В одиничному виробництві вироби виготовляються в одному або декількох примірниках, продуктивність праці невисока, а розрахункова собівартість продукції є вищою, ніж у виробництвах інших типів. Перевагою є те, що кваліфікація робітників високою не може бути, а таке допускає замість універсальних машин і механізмів використовувати найпростіші засоби технічного оснащення робочих місць. До цього приєднується дешева робоча сила, якій не може бути визначена висока оплата праці. Якщо вести мову про найпростіші вироби, такі як вироби брущатки, віників, контейнерів, колючого дроту, сітки-затяжки, сітки-рабиці, упаковок дров, шлакоблоку і т. ін., то умовно можна вести мову й про осередки серійного виробництва

пенітенціарної системи суспільства, бо тут дане не таке важливе, але зберігає властивість його основної обмежувальної умови [6]. Якщо в сукупність аналізу спробувати включити оцінки ефективності праці ув'язнених, то утворюється деяка модель, з якою слід починати дослідження суті праці в закритій економічній системі. Ця модель така:

виготовлення деталей, бо здійснюється такий процес за замовленням хоч і різноманітних, але достатньо великих за розміром партій або їх серій з періодичним поверненням до їх виконання чи поповненням.

Але знову ж обмовимося, що мова може вестись тільки про дрібносерійне, а не про крупносерійне виробництво. Оскільки коли дрібносерійне виробництво розглядається теоретично, то йому приписується така якість, що воно не потребує споживання високої кваліфікації робітників, бо номенклатура виробів обмежена і повторюється, праця частіше монотонна і фізично тяжка, то таке сприяє придбанню ув'язненим відповідних трудових навичок у короткий час. За тієї умови, що контингент в'язнів постійно змінюється і невисокий кваліфікаційний рівень більшості ув'язнених повторюється, а деякі із них з таким виробництвом стикаються навіть вперше, то легше засвоювати і виконувати одну операцію протягом тривалого часу, що було завжди притаманне не одиничному, а масовому виробництву.

Підбиваючи проміжні висновки, становиться ясным, що виконання операцій і робіт може бути здійсненою задачею не на основі високопродуктивних методів на автоматах і автоматичних лініях, оснащених спеціальними інструментами і пристосуваннями, а завдяки виконанню монотонної ручної фізичної праці, що підсилюється спрощеними технічними засобами. Це і є позитивною якістю, що дозволяє пенітенціарній системі держави розвивати продуктивні сили на казенних підприємствах і включатися у виконання найпростіших технологічних процесів.

Література

1. Жук І.Л. Праця засуджених в місцях позбавлення волі: моногр. / І.Л. Жук, О.М. Жук, О.М. Неживець. – К.: Кондор, 2009. – 266 с.

2. Прусс В.М. Пенітенціарна система України : моногр. / В.М. Прусс, Д.В. Ягунов. – К.: Фенікс, 2006. – 251 с.

3. Жук Л.А. Ресоціалізація засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі : моногр. / Л.А. Жук, І.Л. Жук, О.М. Неживець. – К.: Кондор, 2009. – 222 с.

4. Папаїка О.О. Багатство та розподіл – складові суспільного відтворення // Экономика промышленности. – Донецьк: ІЭП НАН України, 2004. – С. 149-161.

5. Папаїка О.О. Розвиток середовища підприємства: господарський механізм стабілізації: моногр. / О.О. Папаїка, В.М. Пристук. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 247 с.

6. Саєнко В.Г. Організаційно-методичні положення життєзабезпечення пенітенціарної системи з порушеними відтворювальними процесами у промисловому регіоні / В.Г. Саєнко. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. – 120 с.